

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Посібник зі статті 4
Європейської конвенції
з прав людини

Заборона рабства і примусової
праці

Оновлено 28 лютого 2026 року

Підготовлено Секретаріатом Суду. Не покладає зобов'язань на Суд.

Видавців або організації, які бажають перекласти та/або відтворити цей Посібник повністю або частково у формі друкованої чи електронної публікації, просимо заповнити форму зворотного зв'язку: [запит на відтворення або повторну публікацію перекладу](#) для отримання інформації щодо процедури авторизації.

Якщо ви бажаєте дізнатися, які Посібники із судової практики знаходяться наразі на етапі перекладу, див. перелік [очікуваних перекладів](#).

Цей Посібник спочатку було укладено англійською мовою. Він регулярно оновлюється, дата останнього оновлення: 28 лютого 2026 року. До нього можуть бути внесені редакційні виправлення.

Посібники з судової практики можна завантажити за посиланням: <https://ks.echr.coe.int>. Оновлення публікації відстежуйте на сторінці Суду у X за посиланням: https://x.com/ECHR_CEDH.

© Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2026

Зміст

Передмова	4
I. Загальні принципи	5
A. Структура статті 4	5
B. Принципи тлумачення	6
C. Особливий контекст торгівлі людьми	6
II. Заборона рабства і примусової праці	8
A. Свобода від рабства чи підневільного стану	8
1. Рабство	8
2. Підневільний стан	8
B. Право не бути присилуваним до примусової чи обов'язкової праці	9
C. Розмежування	12
1. Робота під час тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення	12
2. Військова служба або альтернативна служба	14
3. Служба, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха	15
4. Звичайні громадянські обов'язки	15
III. Позитивні зобов'язання	16
A. Позитивне зобов'язання запровадити належну законодавчу та адміністративну базу ...	16
B. Позитивне зобов'язання вживати оперативних заходів	18
C. Процесуальне зобов'язання провести розслідування	20
Перелік цитованих справ	23

Передмова

Цей Посібник входить до низки Посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з прав людини (надалі — «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), для інформування практикуючих юристів про основоположні рішення та ухвали, постановлені Страсбурзьким судом. У цьому конкретному Посібнику аналізується та узагальнюється судова практика щодо статті 5 Європейської конвенції з прав людини (надалі — «Конвенція» або «Європейська конвенція»). Читачі зможуть ознайомитися з основними принципами у цій сфері та відповідною судовою практикою.

Цитована судова практика була відібрана серед провідних, найбільш важливих і/або недавніх рішень та ухвал.*

Рішення та ухвали Суду слугують не лише для того, щоб вирішувати справи, передані на розгляд Суду, але й загалом для роз'яснення, захисту та розвитку норм, встановлених Конвенцією, сприяючи тим самим дотриманню Державами зобов'язань, взятих ними як Договірними Сторонами (*«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*, 18 січня 1978 року, § 154, серія А № 25, і нещодавно — *«Єронович проти Латвії» (Jeronovičs v. Latvia)* [ВП], № 44898/10, § 109, 05 липня 2016 року).

Відповідно, місія створеної Конвенцією системи полягає в тому, щоб визначити, в інтересах суспільства, питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини та поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього співтовариства Держав-учасниць Конвенції (*«Константін Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia)* [ВП], № 30078/06, § 89, ЄСПЛ 2012). Дійсно, Суд підкреслив роль Конвенції як «конституційного інструменту європейського громадського порядку» у сфері прав людини (*«Босфорус Гава Йолларі Туризм і Тіджарет Анонім Шіркети проти Ірландії» (Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland)* [ВП], № 45036/98, § 156, ЕЧПР 2005-VI, а нещодавно — у справі *«Н. Д. і Н. Т. проти Іспанії» (N.D. and N.T. v. Spain)* [ВП], №№ 8675/15 та 8697/15, § 110, 13 лютого 2020 року).

Протокол № 15 до Конвенції нещодавно включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «покладає спільну відповідальність на Держави-учасниці та Суд» щодо захисту прав людини, а державна влада та суди повинні тлумачити й застосовувати національне законодавство так, щоб забезпечити повну реалізацію прав та свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї (*«Ґженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], § 324).

У цьому Посібнику містяться посилання на ключові слова для кожної цитованої статті Конвенції та Додаткових протоколів до неї. Юридичні питання, що розглядаються в кожній справі, підсумовано в *Переліку ключових слів*, вибраних із тезауруса термінів, взятих (у більшості випадків) безпосередньо з тексту Конвенції та Протоколів до неї.

База даних HUDOC практики Суду дає змогу здійснювати пошук за ключовим словом. Пошук за ключовими словами дає можливість знайти документи з подібним правовим змістом (обґрунтування та висновки Суду в кожній справі підсумовуються за допомогою ключових слів). Ключові слова для окремих справ можна знайти, натиснувши на Case Details (Детальна інформація про справу) в HUDOC. Для отримання додаткової інформації про базу даних HUDOC та ключові слова див. *Посібник користувача HUDOC*.

* Цитована судова практика може бути викладена однією або обома офіційними мовами (англійською та французькою) Суду та Європейської комісії з прав людини. Якщо не вказано інше, всі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлено Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою. Рішення Палати, які не були остаточними на момент публікації цього оновлення, позначено зірочкою (*).

I. Загальні принципи

Стаття 4 Конвенції – Заборона рабства і примусової праці

- «1. Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані.
2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.
3. Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється:
 - a) на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення;
 - b) на будь-яку службу військового характеру або – у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається, – службу, яка вимагається замість обов'язкової військової служби;
 - c) на будь-яку службу, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю добробуту суспільства;
 - d) на будь-яку роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків.»

Ключові слова HUDOC

Рабство (4-1) - Підневільний стан (4-1) - Торгівля людьми (4-1) - Примусова праця (4-2) – Обов'язкова праця (4-2) - Робота, виконання якої вимагається від осіб, позбавлених свободи (4-3-а) - Робота, виконання якої вимагається від особи під час умовного звільнення (4-3-а) - Служба військового характеру (4-3-б) - Альтернативна цивільна (невійськова) служба (4-3-б) - Служба, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації (4-3-с) - Служба, що вимагається у випадку стихійного лиха (4-3-с) - Звичайні громадянські обов'язки (4-3-d)

A. Структура статті 4

1. Стаття 4 Конвенції, як і статті 2 та 3, охороняє одну з основоположних цінностей демократичного суспільства («*Сіліадін проти Франції*» (*Siliadin v. France*), 2005, § 112; «*Штуммер проти Австрії*» (*Stummer v. Austria*) [ВП], 2011, § 116).
2. Відповідно до пункту 1 статті 4 Конвенції «нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані». На відміну від більшості основних положень Конвенції пункт 1 статті 4 не передбачає винятків, і жодні відступи від нього не допускаються відповідно до пункту 2 статті 15, навіть у випадку суспільної небезпеки, що загрожує життю нації («*С.Н. проти Сполученого Королівства*» (*C.N. v. the United Kingdom*), 2012, § 65; («*Штуммер проти Австрії*» (*Stummer v. Austria*) [ВП], 2011, § 116).
3. Пункт 2 статті 4 Конвенції забороняє примусову чи обов'язкову працю («*Штуммер проти Австрії*» (*Stummer v. Austria*) [ВП], 2011). Поняття «примусова чи обов'язкова праця» за статтею 4 спрямоване на захист від випадків серйозної експлуатації, незалежно від того, чи пов'язані вони в конкретних обставинах справи з конкретним контекстом торгівлі людьми («*Золетіч та інші проти Азербайджану*» (*Zoletic and Others v. Azerbaijan*), 2021, § 148). Будь-яка така поведінка може мати елементи, що кваліфікують її як «рабство» або «підневільний стан» за статтею 4, або може порушувати питання за іншим положенням Конвенції («*С.М. проти Хорватії*» (*S.M. v. Croatia*) [ВП], 2020, §§ 300 і 303).
4. Пункт 3 статті 4 Конвенції має на меті не «обмежити» реалізацію права, гарантованого пунктом 2, а «розмежувати» сам зміст цього права, оскільки він є одним цілим з пунктом 2 і

вказує на те, що не вважається «примусовою чи обов'язковою працею» (*«Штуммер проти Австрії» (Stummer v. Austria)* [ВП], 2011, § 120).

В. Принципи тлумачення

5. Суд ніколи не розглядав положення Конвенції як єдиний взірець для тлумачення закріплених у ній прав і свобод. Він віддавна вважає, що один із головних принципів застосування положень Конвенції полягає у тому, що ці положення не існують у вакуумі. Зокрема, Конвенція, як міжнародний договір, має тлумачитись у світлі правил тлумачення, перерахованих Віденською конвенцією від 23 травня 1969 року про право міжнародних договорів. Відповідно до цієї Конвенції Суд повинен встановити звичайне значення термінів у їхньому контексті, а також у світлі об'єкта і цілей положень, у якому вони застосовуються. Він має враховувати, що в контексті цього положення Конвенція має розглядатися як єдине ціле і тлумачитись так, аби зберегти гармонію і внутрішню узгодженість між її різними положеннями. Слід також брати до уваги усі правила міжнародного права, дотичні до відносин між Державами-учасницями, і тому Конвенція має, наскільки це можливо, тлумачитись тільки у спосіб, який узгоджував би її з іншими нормами міжнародного права, складовою яких вона є. Предмет і мета Конвенції як інструменту захисту людей вимагають тлумачити і застосовувати її положення таким чином, щоб її гарантії були практичними та ефективними (*«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, §§ 273-275).

6. Для тлумачення понять, які містить стаття 4 Конвенції, Суд спирається на такі міжнародні договори, як Конвенція про рабство 1926 року (*«Сіліадін проти Франції» (Siliadin v. France)*, 2005, § 122), Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі і інститутів і звичаїв, подібних до рабства (*«С.Н. і В. проти Франції» (C.N. and V. v. France)*, 2012, § 90), Конвенція № 29 МОП про примусову чи обов'язкову працю (*«Ван дер Мусселе проти Бельгії» (Van der Musselle v. Belgium)*, 1983, § 32), Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми («Конвенція про протидію торгівлі людьми»), а також Додатковий протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності («Палермський протокол»), 2000 (*«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, § 282).

7. Натомість, оскільки юрисдикція Суду обмежена Конвенцією, він не має компетенції тлумачити положення міжнародних документів, таких як Конвенція про протидію торгівлі людьми, або оцінювати відповідність Держав-відповідачів стандартам, що містяться в ній (*«В.С.Л. і А.Н. проти Сполученого Королівства» (V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom)*, 2021, § 113).

8. Важливо не забувати ані про особливий характер Конвенції, ані про те, що вона є живим інструментом, котрий має тлумачитись у світлі сучасних умов, і що дедалі вищі стандарти, які вимагаються у сфері захисту прав людини і основоположних свобод, відповідно і неминуче вимагають більшої рішучості в оцінці порушень основоположних цінностей демократичних суспільств (*«Сіліадін проти Франції» (Siliadin v. France)*, 2005, § 121; *«Штуммер проти Австрії» (Stummer v. Austria)* [ВП], 2011, § 118).

С. Особливий контекст торгівлі людьми

9. Стаття 4 не згадує про торгівлю людьми забороняючи «рабство», «підневільний стан» і «примусову чи обов'язкову працю» (*«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, § 272).

10. За своїм характером і метою, котра полягає у експлуатації інших осіб, торгівля людьми спирається на здійснення атрибутів права власності. Вона розглядає людей як товар, який можна купувати і продавати, а також примушувати до праці, часто малооплачуваної чи неоплачуваної, переважно, але не виключно, у сексуальній індустрії. Така торгівля передбачає

суворий нагляд за діяльністю потерпілих, котрі часто мають обмежену свободу пересування, страждають від насилля і погроз, живуть і працюють у жахливих умовах. Автори пояснювального звіту до Конвенції Ради Європи про протидію торгівлі людьми визначили торгівлю людьми як сучасну форму старої світової работоргівлі (*«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, § 281; *«М. та інші проти Італії та Болгарії» (M. and Others v. Italy and Bulgaria)*, 2012, § 151). Поза жодним сумнівом, торгівля людьми загрожує людській гідності і основоположним свободам її жертв, і не може вважатися сумісною ні з демократичним суспільством, ні із захищеними Конвенцією цінностями (*«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, § 282).

11. У справі *«С.М. проти Хорватії» (S.M. v. Croatia)* [ВП], 2020, Суд роз'яснив, що поведінка або ситуація може призвести до виникнення питання про торгівлю людьми за статтею 4, тільки якщо присутні всі три складові елементи міжнародного визначення торгівлі людьми відповідно до Конвенції про протидію торгівлі людьми та Палермського протоколу: (1) дія (найм, перевезення, передача, переховування або одержання людей); (2) засоби (погроза силою або її застосування чи інші форми примусу, викрадення, шахрайство, обман, зловживання владою або уразливістю становища, або підкуп, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу); (3) експлуатаційна мета (включаючи, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан або вилучення органів) (§§ 290 і 303; і щодо елементу «засоби» *«Крачунова проти Болгарії» (Krachunova v. Bulgaria)*, 2023, §§ 148-154). З точки зору статті 4, поняття торгівлі людьми стосується як національної, так і транснаціональної торгівлі людьми, незалежно від того, пов'язана вона з організованою злочинністю чи ні (*«С.М. проти Хорватії» (S.M. v. Croatia)* [ВП], 2020, §§ 296 і 303; див. також *«Золетіч та інші проти Азербайджану» (Zoletic and Others v. Azerbaijan)*, 2021, § 155).

12. Хоча торгівля людьми підпадає під дію статті 4, це не виключає можливості того, що за конкретних обставин справи певна форма поведінки, пов'язана з торгівлею людьми, може викликати питання відповідно до іншого положення Конвенції (*«С.М. проти Хорватії» (S.M. v. Croatia)* [ВП], 2020, §§ 297 і 303). Питання про те, чи включає конкретна ситуація всі складові елементи «торгівлі людьми» та/або породжує окреме питання примусової проституції, є фактичним питанням, яке має розглядатися у світлі всіх відповідних обставин справи (*там само*, §§ 302-303 та *«Золетіч та інші проти Азербайджану» (Zoletic and Others v. Azerbaijan)*, 2021, § 157).

13. У справі *«Ясуйтіс і Шумайтіс проти Литви» (Jasuitis and Šimaitis v. Lithuania)*, 2023, §§ 119-140, Суд розглянув взаємодію між статтею 4 та статтею 7 Конвенції та встановив, що засудження заявників за торгівлю людьми – відповідно до позитивних зобов'язань Держави-відповідача за статтею 4 – було передбачуваним наслідком їхніх дій.

II. Заборона рабства і примусової праці

A. Свобода від рабства чи підневільного стану

Пункт 1 статті 4 Конвенції

« 1. Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані.»

Ключові слова HUDOC

Рабство (4-1) - Підневільний стан (4-1) - Торгівля людьми (4-1)

1. Рабство

14. Вивчаючи обсяг поняття «рабство», що міститься у статті 4, Суд посилається на класичне визначення рабства, як його визначено Конвенцією про рабство, підписаною у Женеві 25 вересня 1926 року, котра визначає рабство як стан або становище людини, над якою здійснюються атрибути права власності або деякі з них» (*«Сіліадін проти Франції» (Siliadin v. France)*, 2005, § 122).

15. У справі *«Сіліадін проти Франції» (Siliadin v. France)*, 2005, у якій заявниця, вісімнадцятирічна громадянка Того, протягом багатьох років працювала хатньою робітницею п'ятнадцять годин на день безоплатно і без відпустки, Суд дійшов висновку, що поводження, якого вона зазнала, є підневільним станом, а також примусовою і обов'язковою працею, хоча його не можна визначати як рабство. Суд вирішив, що хоча заявниця вочевидь була позбавлена особистої автономії, її не утримували в рабстві у тому сенсі, що юридично не здійснювалось справжнє право власності, яке перетворило б її на «річ» (§ 122).

16. У справі щодо стверджуваної торгівлі неповнолітньою дівчиною Суд також вирішив, що не було достатніх доказів, які дозволяли б дійти висновку про те, що її утримували в рабстві. Суд постановив, що навіть припускаючи, що батько заявниці отримав гроші в рахунок можливого шлюбу, такий грошовий внесок, з огляду на обставини справи, не можна вважати ціною переходу власності, котрий міг би спричинити застосування поняття «рабство». У зв'язку з цим Суд наголосив, що шлюб має глибоко вкорінені соціальні і культурні звичаї, котрі можуть помітно відрізнятися залежно від суспільства, і що таку сплату можна обґрунтовано вважати подарунком, який одна родина робить іншій, що є спільною традицією багатьох різних культур сучасного суспільства (*«M. та інші проти Італії та Болгарії» (M. and Others v. Italy and Bulgaria)*, 2012, § 161).

2. Підневільний стан

17. Для цілей Конвенції «підневільний стан» є обов'язком надавати свої послуги під примусом, і має пов'язуватись з поняттям «рабство» (*«Сегін проти Франції» (Seguin v. France)* (ухв.), 2000; *«Сіліадін проти Франції» (Siliadin v. France)*, 2005, § 124).

18. Що стосується поняття «підневільний стан», то забороняється «особливо серйозна форма позбавлення свободи». Вона включає, «окрім обов'язку надавати іншим свої послуги (...) ще й обов'язок для «невільника» жити у помешканні, що належить іншим, а також неспроможність змінити свій стан» (*«Сіліадін проти Франції» (Siliadin v. France)*, 2005, § 123).

19. Суд зазначив, що підневільний стан становить особливо форму примусової і обов'язкової праці, інакше кажучи, «обтяжену» примусову і обов'язкову працю. Дійсно, основним елементом, який відрізняє підневільний стан від примусової і обов'язкової праці, у розумінні статті 4 Конвенції, є почуття потерпілих, що їхній стан неможливо змінити, і що становище теж

не може змінитись. Суд вирішив, що достатньо, аби таке почуття спиралось на згадані об'єктивні елементи або підтримувалось особами, відповідальними за ситуацію («*C.N. і V. проти Франції*» (*C.N. and V. v. France*), 2012, § 91).

20. У зв'язку з цим Суд підкреслив, що підневільний стан в домашньому господарстві є особливим правопорушенням, відмінним від торгівлі людьми і експлуатації, яке передбачає складну динаміку, має як відкриті форми примусу, так і інші, більш витончені, котрі мають на меті зробити особу покірною («*C.N. проти Сполученого Королівства*» (*C.N. v. the United Kingdom*), 2012, § 80).

21. В рішенні у справі «*Сіліадін проти Франції*» (*Siliadin v. France*), 2005, Суд вирішив, що заявницю утримували у підневільному стані, оскільки вона окрім того, що мала здійснювати примусову працю, була неповнолітньою, без засобів існування, уразливою й ізольованою, не мала можливості жити деінде, окрім як у людей, на яких працювала і від примх яких цілковито залежала, оскільки була повністю позбавлена свободи пересування і не мала вільного часу (§§ 126-127). Див. також справу «*C.N. і V. проти Франції*» (*C.N. and V. v. France*), 2012, у якій Суд дійшов висновку, що тільки першу, але не другу заявницю утримували в підневільному стані (§§ 92-93).

22. У справі «*Ф.М. та інші проти Росії*» (*F.M. and Others v. Russia*), 2024, § 277, у якій жінок вивозили з їхніх країн походження та експлуатували в магазинах у Москві протягом періоду від шести місяців до десяти років, Суд кваліфікував поведінку, якому піддавалися заявниці, як підневільний стан, а також як транскордонну торгівлю людьми, з огляду на те, що заявниці були змушені виконувати роботу під примусом, проживали на території, що належала їхнім роботодавцям, не маючи можливості змінити своє становище та з відчуттям, що цей стан є постійним і навряд чи зміниться.

В. Право не бути присилуваним до примусової чи обов'язкової праці

Пункт 2 статті 4 Конвенції

«2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.»

Ключові слова HUDOC

Примусова праця (4-2) – Обов'язкова праця (4-2)

22. Пункт 2 статті 4 Конвенції забороняє примусову чи обов'язкову працю («*Штуммер проти Австрії*» (*Stummer v. Austria*) [ВП], 2011, § 116). Водночас, це положення не уточнює, що слід розуміти під «примусовою чи обов'язковою працею», а різні документи Ради Європи стосовно підготовчих робіт до Європейської конвенції також не дають вказівок щодо цього («*Ван дер Мусселе проти Бельгії*» (*Van der Musselle v. Belgium*), 1983, § 32).

23. У справі «*Ван дер Мусселе проти Бельгії*» (*Van der Musselle v. Belgium*), 1983, Суд спирався на Конвенцію № 29 МОП про примусову чи обов'язкову працю. З точки зору цієї Конвенції, «примусова чи обов'язкова праця» означає «будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг». Суд взяв це визначення як точку відліку для тлумачення пункту 2 статті 4 Конвенції (*там само*, § 3; «*Граціані-Вейс проти Австрії*» (*Graziani-Weiss v. Austria*), 2011; «*Штуммер проти Австрії*» (*Stummer v. Austria*) [ВП], 2011, § 118, та «*Адигюзель проти Туреччини*» (*Adigüzel v. Turkey*) (ухв.), 2018, §§ 26-27 з посиланнями на наведену на судову практику).

24. У справі *«С.М. проти Хорватії» (S.M. v. Croatia)* [ВП], 2020, Суд роз'яснив, що поняття «примусова або обов'язкова праця» за статтею 4 спрямоване на захист від випадків серйозної експлуатації, таких як примусова проституція, незалежно від того, чи пов'язані вони за конкретних обставин справи з конкретним контекстом торгівлі людьми (див. пункт 3 вище).

25. Дійсно, часто англійське поняття «праця» - «labour» використовується виключно для позначення фізичної праці, але воно має таке само широке значення, як і французьке слово «travail», і саме це широке значення слід застосовувати. На доказ Суд наводить визначення, що міститься у пункті 1 статті 2 Конвенції № 29 МОП «будь-яка робота чи служба» («tout travail ou service», «all work or service»), у підпункті «d» пункту 3 статті 4 Європейської конвенції - «будь-яка робота чи служба» («tout travail ou service», «any work or service») і саму назву Міжнародної організації праці (МОП), діяльність якої жодним чином не обмежується сферою фізичної праці (*«Ван дер Мусселе проти Бельгії» (Van der Mussele v. Belgium)*, 1983, § 33).

26. Аби уточнити поняття «праця» у розумінні пункту 2 статті 4 Конвенції Суд підкреслює, що не кожна праця, яку вимагають від особи під загрозою «покарання», обов'язково становить заборонену цим положенням «примусову чи обов'язкову працю». Дійсно, слід врахувати, зокрема, характер і обсяг даної праці. Ці обставини дозволяють відрізнити «примусову працю» від роботи, якої можна розумно вимагати у рамках сімейної або сусідської взаємодопомоги. У цьому випадку Суд, зокрема, у справі *«Ван дер Мусселе проти Бельгії» (Van der Mussele v. Belgium)*, 1983, застосував поняття «непропорційний тягар», аби встановити, чи адвокат-стажер може бути примушений до обов'язкової праці, якщо від нього вимагається на безоплатній основі здійснити захист клієнтів у якості державного захисника (§ 39; див. також *«С.Н. і В. проти Франції» (C.N. and V. v. France)*, 2012, § 74).

27. Перший прикметник «примусова» викликає думку про фізичний чи моральний примус. Тоді як другий прикметник, «обов'язкова», не може стосуватись кожного юридичного зобов'язання. Наприклад, робота, що виконується на основі вільно укладеної угоди, не може підпадати під дію статті 4 тільки тому, що одна зі сторін зобов'язалась на користь іншої виконати таку роботу і у випадку недотримання зобов'язань може зазнати стягнень (*«Ван дер Мусселе проти Бельгії» (Van der Mussele v. Belgium)*, 1983, § 34). Це має бути праця, «яка вимагається (...) під загрозою будь-якого покарання» і, окрім того, всупереч волі зацікавленої особи, для якої вона «не запропонувала добровільно своїх послуг» (*там само*).

28. Суд зазначив, що у загальному звіті «Вартість примусу», ухваленому Міжнародною конференцією з питань праці у 1999 році, поняття «покарання» має широке визначення, що підтверджується використанням вислову «будь-яке покарання». Тому, як вважає Суд, хоча «покарання» може доходити до насилля або фізичного примусу, воно може мати і більш прихований вигляд психологічного примусу, наприклад, погрози видати поліції або міграційній службі, якщо їхній трудовий статус є нелегальним (*«С.Н. і В. проти Франції» (C.N. and V. v. France)*, 2012, § 77). У контексті примусової проституції Суд підкреслив, що «сила» може охоплювати витончені форми примусової поведінки, визначені в практиці Суду за статтею 4, а також МОП та в інших міжнародних матеріалах (*«С.М. проти Хорватії» (S.M. v. Croatia)* [ВП], 2020, § 301).

30. Суд встановив наявність першого критерію, тобто, «погрози покаранням», у справі *«Ван дер Мусселе проти Бельгії» (Van der Mussele v. Belgium)*, 1983, у якій заявнику, адвокату-стажеру, загрожувало з боку ради спілки адвокатів виключення з переліку стажерів або залишення без задоволення його клопотання про внесення до реєстру адвокатів (§ 35), як і у справі *«Граціані-Вейс проти Австрії» (Graziani-Weiss v. Austria)*, 2011, у якій відмова заявника-адвоката, котрий діяв у якості опікуна, загрожувала дисциплінарними санкціями (§ 39), і у справі *«С.Н. і В. проти Франції» (C.N. and V. v. France)*, 2012, у якій заявниці погрожували висланням до країни її походження (§ 78).

29. У справі *«Сіліадін проти Франції» (Siliadin v. France)*, 2005, Суд вирішив, що хоча неповнолітній заявниці і не загрожувало «покарання», проте з цього не слідує, що вона не

перебувала у становищі, подібному за серйозністю до загрози, яку вона могла відчувати. Дійсно, вона була підлітком у чужій країні, перебувала нелегально на території Франції і боялась, що її заарештує поліція. В ній підтримували цей страх і тішили її надіями на легалізацію становища (§ 118).

30. На противагу цьому, у справі *«Тібет Ментеш та інші проти Туреччини» (Tibet Mentesh and Others v. Turkey)*, 2017, § 68, Суд зазначив, що заявники, працівники магазинів аеропорту, які скаржилися на неоплачувану понаднормову роботу, добровільно погодилися на умови праці, що передбачали безперервну цілодобову зміну. Крім того, не було жодних ознак будь-якого фізичного або психічного примусу, який би змушував заявників працювати понаднормово. Сама лише можливість того, що їх могли звільнити у разі відмови, на думку Суду, не відповідала «загрозі будь-якого покарання» для цілей статті 4. Таким чином, Суд дійшов висновку, що перший критерій не був дотриманий, і відхилив скаргу як несумісну *ratione materiae* зі статтею 4 Конвенції.

31. У справі *«Адигюзель проти Туреччини» (Adigüzel v. Turkey)* (ухв.), 2018, де заявник, судово-медичний лікар, скаржився на те, що від нього вимагали працювати понад встановлений робочий час без грошової компенсації, Суд постановив, що, вирішивши працювати державним службовцем у муніципалітеті, заявник повинен був із самого початку знати, що його можуть залучати до роботи понад встановлений робочий час без оплати. Більше того, навіть якщо грошова компенсація була недоступна, заявник міг би взяти вихідні дні, про що він ніколи не просив. Таким чином, він не міг стверджувати, що зазнав непропорційного тягаря. Ризик відрахування із заробітної плати або навіть звільнення за відмову працювати в неробочий час не був достатнім для того, щоб зробити висновок, що робота була необхідною під загрозою «покарання». У світлі вищевикладеного Суд дійшов висновку, що додаткові послуги, які повинен був надавати заявник, не становили «примусової або обов'язкової праці». Суд відхилив скаргу як несумісну *ratione materiae* зі статтею 4 Конвенції (§§ 30-35).

32. Щодо другого критерію, а саме чи добровільно заявник запропонував свою роботу (*«Ван дер Мусселе проти Бельгії» (Van der Musselle v. Belgium)*, 1983, § 36), Суд взяв до уваги, але не надав вирішальної ваги попередній згоді заявника на виконання необхідних завдань (*там само»; «Граціані-Бейс проти Австрії» (Graziani-Weiss v. Austria)*, 2011, § 40; *«Адигюзель проти Туреччини» (Adigüzel v. Turkey)* (ухв.), 2018, § 30).

33. При вирішенні питання про те, чи підпадає послуга, яку необхідно виконати, під заборону «примусової або обов'язкової праці», Суд розглядатиме всі обставини справи у світлі основних цілей статті 4 (*«Граціані-Бейс проти Австрії» (Graziani-Weiss v. Austria)*, 2011, § 37; *«Буча проти Словаччини» (Bucha v. Slovakia)* (ухв.), 2011). Напрацьовані Судом стандарти оцінки того, що може вважатись нормальним у розумінні обов'язків, під які підпадають представники певної професії, враховують, чи виходять надані послуги за рамки звичайної професійної діяльності відповідної особи, чи є ці послуги безоплатними чи оплачуваними або відшкодованими у будь-який інший спосіб, чи ґрунтується такий обов'язок на концепції суспільної солідарності, і чи був накладений тягар непропорційним (*«Граціані-Бейс проти Австрії» (Graziani-Weiss v. Austria)*, 2011, § 38; *«Міхал проти Словаччини» (Mihal v. Slovakia)* (ухв.), 2011, § 64).

34. Жодного питання за статтею 4 не виникає у справах, де працівникові не заплатили за роботу, яку він, проте, виконував з власної волі, а право на отримання оплати не оспорювалось (*«Сокур проти України» (Sokur v. Ukraine)* (ухв.), 2002, де заявника перевели на менш оплачувану роботу (*«Антонов проти Росії» (Antonov v. Russia)* (ухв.), 2005, де закон про соціальну допомогу вимагав, аби заявниця погодилась на будь-яку роботу, незалежно від того, підходить вона їй, чи ні, а відмова загрожувала зменшенням сплачуваних їй виплат (*«Шуйтемейкер проти Нідерландів» (Schuitemaker v. the Netherlands)* (ухв.), 2010), у справі, де заявник-нотаріус мав отримувати менші гонорари, якщо він працював на неприбуткову організацію (*«Х. проти Німеччини» (X. v. Germany)*, рішення Комісії, 1979), де національні суди зменшували гонорари

заявників, коли вони діяли як офіційно призначені адвокати від імені цивільних сторін у кримінальному провадженні («Денойу та інші проти Румунії» (*Dănoiu and Others v. Romania*), 2022) або коли заявник скаржився на несправедливі умови праці та оплати, встановлені Державою для родичів осіб з інвалідністю, які виконували функції особистих помічників («Раді та Гергіна проти Румунії» (*Radi and Gherghina v. Romania*) (ухв.), 2016). На противагу цьому, у справі «Чоудурі та інші проти Греції» (*Choudury and Others v. Greece*), 2017, Суд встановив, що ситуація заявників - нелегальних мігрантів, які працювали у важких фізичних умовах і без заробітної плати, під наглядом озброєних охоронців, у галузі збору полуниці в певному регіоні Греції - становила собою торгівлю людьми та примусову працю.

С. Розмежування

Пункт 3 статті 4 Конвенції

«3. Для цілей цієї статті значення терміна “примусова чи обов’язкова праця” не поширюється:

- a) на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення;
- b) на будь-яку службу військового характеру або – у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається, – службу, яка вимагається замість обов’язкової військової служби;
- c) на будь-яку службу, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю добробуту суспільства;
- d) на будь-яку роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов’язків. »

Ключові слова HUDOC

Робота, виконання якої вимагається від осіб, позбавлених свободи (4-3-a) - Робота, виконання якої вимагається від особи під час умовного звільнення (4-3-a) - Служба військового характеру (4-3-b) - Альтернативна цивільна (невійськова) служба (4-3-b) - Служба, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації (4-3-c) - Служба, що вимагається у випадку стихійного лиха (4-3-c) - Звичайні громадянські обов’язки (4-3-d)

35. Пункт 3 статті 4 допомагає тлумачити пункт 2. Чотири підпункти частини 3, незважаючи на свою різноманітність, спираються на визначальні ідеї загального інтересу, суспільної солідарності та звичайного стану речей («Ван дер Мусселе проти Бельгії» (*Van der Musselle v. Belgium*), 1983, § 38; «Карлхайнц Шмідт проти Німеччини» (*Karlheinz Schmidt v. Germany*), 1994, § 22; «Зарб Адамі проти Мальти» (*Zarb Adami v. Malta*), 2006, § 44).

1. Робота під час тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення

36. Підпункт «а» пункту 3 статті 4 зазначає, що не вважається «примусовою чи обов’язковою працею» «будь-яка робота, виконання якої зазвичай вимагається під час тримання в умовах позбавлення свободи» («Штуммер проти Австрії» (*Stummer v. Austria*) [ВП], 2011, § 119) або під час умовного звільнення.

37. Аби встановити, що слід вважати «роботою, виконання якої зазвичай вимагається під час тримання в умовах позбавлення свободи», Суд бере до уваги правові норми, запроваджені у Державах-учасниках («Штуммер проти Австрії» (*Stummer v. Austria*) [ВП], 2011, § 128).

40. Наприклад, коли Суд мав вивчити роботу, якої вимагали від ув'язненого-рецидивіста, звільнення котрого було відстрочене до накопичення ним певної грошової суми, при цьому робота для нього залишалась обов'язковою, Суд дійшов висновку про відсутність порушення статті 4 Конвенції на тій підставі, що вимоги підпункту «а» пункту 3 статті 4 дотримані (*«Ван Дрогенброк проти Бельгії» (Van Droogenbroeck v. Belgium)*, 1982, § 59). На думку Суду робота, якої вимагали від заявника, не виходила за межі «нормальної» у даному випадку, оскільки її мета полягала у тому, аби допомогти заявнику реінтегруватися до суспільства, і вона спиралась на нормативно-правову базу, подібну до такої ж, яка існує в інших Державах-учасницях Ради Європи (*там само*; *«Штуммер проти Австрії» (Stummer v. Austria)* [ВП], 2011, § 121; *«Де Вільде, Омс і Версін проти Бельгії» (De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium)*, 1971, § 90).

38. Стосовно оплати праці ув'язнених осіб Комісія постановила, що стаття 4 не містить жодних положень щодо винагороди, котра має сплачуватись за виконану ними роботу (*«Двадцять одна ув'язнена особа проти Німеччини» (Twenty One detained persons v. Germany)*, рішення Комісії, 1968; *«Штуммер проти Австрії» (Stummer v. Austria)* [ВП], 2011, § 122). Суд, зі свого боку, зазначив, що відтоді ставлення до цієї проблеми змінилося, що слідує, зокрема, із Європейських пенітенціарних правил 1987 і 2006 років, котрі закликають справедливо оплачувати роботу ув'язнених осіб (*«Желязков проти Болгарії» (Zhelyazkov v. Bulgaria)*, 2012, § 36; *«Флоройу проти Румунії» (Floroi v. Romania)* (ухв.), 2013, § 34). Водночас, Суд вирішив, що сам факт, що ув'язнений не отримує винагороду за свою роботу, не перешкоджає тому, аби такий вид праці вважався «роботою, виконання якої зазвичай вимагається під час тримання в умовах позбавлення свободи» (*там само*, § 33).

39. Наприклад, в рішенні у справі *«Флоройу проти Румунії» (Floroi v. Romania)* (ухв.), 2013, Суд встановив, що ув'язнені могли виконувати або оплачувану роботу, або неоплачувану, котра стосувалася повсякденного функціонування в'язниці, і дозволяла отримати зменшення строку покарання, а внутрішнє право передбачало, що цей вибір має зробити сам ув'язнений, якому повідомляється про умови виконання кожного виду роботи. Суд констатував, що заявник скористався помітним зменшенням строку позбавлення волі і, отже, робота, яку він виконував, не була позбавлена будь-якого відшкодування і тому може вважатись «роботою, виконання якої зазвичай вимагається під час тримання в умовах позбавлення свободи», у розумінні підпункту «а» пункту 3 статті 4 Конвенції (§§ 35-37).

40. Нещодавно Велика Палата вивчала питання стосовно того, чи покладає на Держави стаття 4 обов'язок включати працюючих в'язнів до системи соціального страхування, зокрема, стосовно пенсійного страхування. Суд зазначив, що хоча переважна більшість Договірних Держав у той чи інший спосіб включає в'язнів до своїх національних систем соціального страхування або ж до особливих схем страхування, лише незначна частина поміж них включає працюючих в'язнів до системи пенсійного страхування. Вважаючи, що австрійське право віддзеркалює розвиток європейського права, оскільки включає усіх ув'язнених осіб до системи медичного страхування і страхування від нещасних випадків, а працюючих в'язнів - до системи страхування безробіття, але не передбачає пенсійного страхування (*«Штуммер проти Австрії» (Stummer v. Austria)* [ВП], 2011, § 131), Суд дійшов висновку про відсутність достатнього консенсусу у питанні про включення працюючих в'язнів до системи пенсійного страхування. Суд вирішив, що хоча правило 26.17 Європейських пенітенціарних правил 2006 року, котре передбачає, що працюючі в'язні, наскільки це можливо, мають бути включені до національної системи соціального страхування, віддзеркалює тенденцію, що продовжує зростати, проте воно не створює зобов'язання за статтею 4 Конвенції. Тому обов'язкову працю, яку заявник здійснював протягом відбування покарання у вигляді позбавлення волі, без включення до схеми пенсійного страхування, слід вважати «роботою, виконання якої зазвичай вимагається під час тримання в умовах позбавлення свободи» у розумінні підпункту «а» пункту 3 статті 4 Конвенції (*там само*, § 132; *«Флоройу проти Румунії» (Floroi v. Romania)* (ухв.), 2013, § 32).

41. У справі, де заявник скаржився на зобов'язання ув'язнених виконувати роботу у в'язниці після досягнення пенсійного віку Суд, беручи до уваги мету покладеної роботи, її характер, обсяг і спосіб, у який вона повинна була виконуватися, а також відзначаючи відсутність консенсусу серед Держав-членів Ради Європи з цього питання, постановив, що абсолютної заборони, передбаченої статтею 4 Конвенції, не існує, і що обов'язкова робота, яку виконував заявник під час перебування під вартою, в тому числі робота, яку він виконував після досягнення пенсійного віку, може розглядатися як «робота, виконання якої зазвичай вимагається під час тримання в умовах позбавлення свободи» у значенні підпункту «а» пункту 3 статті 4 Конвенції (*«Майєр проти Швейцарії» (Meier v. Switzerland)*, 2016, §§ 72-79).

2. Військова служба або альтернативна служба

42. Підпункт «b» пункту 3 статті 4 уточнює, що не вважається «примусовою або обов'язковою працею», забороненою пунктом 2 статті 4, «будь-яка служба військового характеру або – у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається, – служба, яка вимагається замість обов'язкової військової служби» (*«Баятян проти Вірменії» (Bayatyan v. Armenia)* [ВП], 2011, § 100; *«Йохансен проти Норвегії» (Johansen v. Norway)*, рішення Комісії, 1985).

43. У рішенні Комісії *«В., Х., Й. та З. проти Сполученого Королівства» (W., X., Y. and Z. v. the United Kingdom)*, 1968, де заявники були неповнолітніми на момент вступу на військову службу до британської армії, Комісія вирішила, що служба, яку вони виконували, підпадає під обмеження, передбачені пунктом 3 статті 4, і тому будь-які скарги на те, що така служба становить «примусову або обов'язкову працю», має бути залишена без задоволення як явно необґрунтована з огляду на однозначне положення підпункту «b» пункту 3 Конвенції).

44. Водночас Комісія вирішила, що стаття 4 розрізняє поняття «підневільний стан» і «примусова або обов'язкова праця», які хоч і часто перетинаються, але їх не можна вважати тотожними, і що норма, котра однозначно виключає військову службу із «примусової або обов'язкової праці», не обов'язково перешкоджає тому, аби подібна служба у певних випадках досліджувалась під кутом заборони «рабства» або «підневільного стану» (*«В., Х., Й. та З. проти Сполученого Королівства» (W., X., Y. and Z. v. the United Kingdom)*, рішення Комісії, 1968). Загалом Комісія вирішила, що обов'язок солдата, який у повнолітньому віці добровільно вступає на військову службу, дотримуватись свого зобов'язання і відповідних обмежень особистих прав і свобод, не становить порушення прав, котре можна вважати «рабством» або «підневільним станом» (*там само*). Комісія вирішила, що через юний вік заявників, які за згодою батьків добровільно вступили на військову службу, нормальні умови служби солдата не можуть вважатись такими, що мають ознаки «підневільного стану» (*там само*).

45. Однак, нещодавно у справі *«Хімос проти Греції» (Chitos v. Greece)*, 2015, яка стосувалася зобов'язання, покладеного на офіцера армії, виплатити Державі значну суму грошей, щоб дозволити йому звільнитися з армії до закінчення періоду служби за контрактом, Суд відійшов від вищезазначеного тлумачення Комісії і постановив, що обмеження, передбачене пунктом 3 статті 4, стосується лише військової служби за призовом і не поширюється на кадрових військовослужбовців. Він постановив, що підпункт «b» пункту 3 статті 4 слід розглядати в цілому. Прочитання всього підпункту в його контексті дозволяє припустити, з двох причин, що він застосовується до обов'язкової військової служби в Державах, де така система існує: по-перше, через посилання на осіб, які відмовляються від військової служби з міркувань совісті, які, очевидно, будуть призовниками, а не професійними військовослужбовцями, і, по-друге, через пряме посилання на обов'язкову військову службу наприкінці підпункту. Таке тлумачення знайшло підтримку в Конвенції МОП № 29, а також у позиції Європейського комітету з соціальних прав і Комітету міністрів (§§ 83-89).

46. У вищезгаданій справі *«Хімос проти Греції» (Chitos v. Greece)*, 2015, Суд встановив, що, хоча для Держав є законним передбачати обов'язкові періоди служби для офіцерів армії після закінчення навчання, а також виплату компенсації у разі дострокової відставки з метою відшкодування витрат, пов'язаних з їхньою освітою, необхідно дотримуватися балансу між різними інтересами, пов'язаними з цим. За конкретних обставин цієї справи Суд встановив порушення пункту 2 статті 4 на тій підставі, що органи влади поклали на заявника непропорційний тягар (§ 109; див., в якості протилежного прикладу, рішення у справі *«Лазарідіс проти Греції» (Lazaridis v. Greece)* (ухв.), 2016).

3. Служба, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха

50. Підпункт «с» пункту 3 статті 4 виключає із визначення «примусової або обов'язкової праці» будь-яку службу, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю добробуту суспільства. У цьому контексті Комісія вирішила, що обов'язок, накладений на орендаря мисливських угідь обробляти лисячі нори для боротьби проти епізоотії, хоча подібний обов'язок як такий і міг би входити до поняття обов'язкової праці, був виправданим з точки зору підпункту «с» пункту 3 статті 4, яка дозволяє вимагати виконання служби у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, котре загрожує життю чи благополуччю добробуту суспільства, або ж підпункту «d» пункту 3 статті 4, котра дозволяє вимагати роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків (*«С. проти Німеччини» (S. v. Germany)*, рішення Комісії, 1994). У справі, що стосувалась накладення на заявника обов'язку протягом року працювати у державній стоматологічній клініці на півночі Норвегії, два члени Комісії вирішили, що від заявника можна розумно вимагати виконання такої служби у рамках надзвичайної ситуації, яка загрожує добробуту суспільства, і що така служба не становить «примусової або обов'язкової праці» (*«І. проти Норвегії» (I. v. Norway)*, рішення Комісії, 1963).

4. Звичайні громадянські обов'язки

47. Підпункт «d» пункту 3 статті 4 виключає із поняття «примусової або обов'язкової праці» будь-яку роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків (*«Ван дер Мусселе проти Бельгії» (Van der Mussele v. Belgium)*, 1983, § 38).

48. У справі *«Ван дер Мусселе проти Бельгії» (Van der Mussele v. Belgium)*, 1983, Суд визнав, що заявник, адвокат-стажер, зазнав певних незручностей, оскільки іноді мав безоплатно, і без відшкодування, здійснювати захист, але що ці незручності, компенсовані перевагами, не були надмірними. Суд постановив, що хоча оплачувана праця також може мати примусовий або обов'язковий характер, відсутність оплати і відшкодування витрат є важливим фактором при розгляді питання про те, що є пропорційним або нормальним в ході звичайної діяльності. Зазначаючи, що на заявника не було покладено непропорційний тягар праці, і що обсяг витрат, спричинених безпосередньо згаданими справами, був відносно малим, Суд дійшов висновку, що не йдеться про обов'язкову працю у розумінні пункту 2 статті 4 Конвенції (§§ 34-41).

49. Нещодавно Суд дійшов висновку, що накладення на лікаря обов'язку брати участь у службі невідкладної медичної допомоги не становить примусову або обов'язкову працю у розумінні пункту 2 статті 4 Конвенції, і визнав заяву у цій частині неприйнятною як явно необґрунтовану (*«Штайндель проти Німеччини» (Steindell v. Germany)* (ухв.), 2010). У цій справі Суд визнав релевантним, зокрема, те, що: i) служба, яку заявник мав виконувати, оплачувалась і не виходила за межі звичайної професійної діяльності лікаря, ii) спірне зобов'язання ґрунтувалось на понятті професійної і громадянської солідарності і мало на меті ліквідацію надзвичайних ситуацій, а iii) покладений на заявника тягар не був непропорційним.

50. Комісія і Суд також вирішили, що «будь-яка робота чи служба, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків», включає: обов'язкову участь у складі суду присяжних (*«Зарб Адамі проти Мальти» (Zarb Adami v. Malta)*, 2006; обов'язкову службу пожежника або сплату замість цього грошового внеску (*«Карлхайнц Шмідт проти Німеччини» (Karlheinz Schmidt v. Germany)*, 1994); обов'язок надавати безкоштовні медичні огляди (*«Райтмайр проти Австрії» (Reitmayr v. Austria)*, 1995); обов'язок брати участь у службі невідкладної медичної допомоги (*«Штайндель проти Німеччини» (Steindel v. Germany)* (ухв.), 2010); або встановлений законом обов'язок на компанії, як роботодавців, нараховувати і утримувати певні податки, соціальні внески тощо із заробітної плати та виплат своїх працівників (*«Чотири компанії проти Австрії» (Four Companies v. Austria)*, рішення Комісії, 1976).

51. Водночас, поміж цими критеріями, котрі мають допомогти розмежуванню обов'язкової праці, присутнє поняття звичайної діяльності. Робота або праця, яка сама по собі є звичайною, може фактично стати незвичайною (ненормальною), якщо вибір груп або осіб, які мають її виконувати, ґрунтується на дискримінації. Тому у випадках, коли Суд постановляв, що не було примусової або обов'язкової праці у розумінні статті 4, це не означає, що факти справи повністю виходять за межі застосування статті 4 і, отже, статті 14 (*«Ван дер Мусселе проти Бельгії» (Van der Musselle v. Belgium)*, 1983, § 43; *«Зарб Адамі проти Мальти» (Zarb Adami v. Malta)*, 2006, § 45). Наприклад, будь-яка невинуватена дискримінація між чоловіками і жінками при покладенні громадянського обов'язку є порушенням статті 14 в сукупності зі статтею 4 Конвенції (*там само*, § 83; *«Карлхайнц Шмідт проти Німеччини» (Karlheinz Schmidt v. Germany)*, 1994, § 29).

III. Позитивні зобов'язання

52. У справі *«Сіліадін проти Франції» (Siliadin v. France)*, 2005, Суд зазначив, що стосовно деяких положень Конвенції, таких як статті 2, 3 та 8, той факт, що Держава утримується від порушення гарантованих прав, не є достатнім для висновку про дотримання своїх зобов'язань за статтею 1 Конвенції (§ 77). У зв'язку із цим Суд вирішив, що обмеження дотримання статті 4 Конвенції лише прямими діями державних органів суперечитиме конкретним міжнародним документам, які стосуються цієї проблеми, і було б рівнозначним втраті ним ефективності (§ 89). Тому Суд постановив, що Держави мають позитивні зобов'язання за статтею 4 Конвенції. Два з аспектів позитивних зобов'язань - обов'язок створити законодавчу та адміністративну базу та обов'язок вжити оперативних заходів - можна назвати матеріально-правовими, тоді як третій аспект стосується процесуального обов'язку провести розслідування (*«С.М. проти Хорватії» (S.M. v. Croatia)* [ВП], 2020, § 306).

А. Позитивне зобов'язання запровадити належну законодавчу та адміністративну базу

53. Стаття 4 вимагає, аби Держави-члени ефективно карали та переслідували будь-які дії, спрямовані на утримання особи в стані рабства, підневільному стані або примусової чи обов'язкової праці (*«С.Н. проти Сполученого Королівства» (C.N. v. the United Kingdom)*, 2012, § 66; *«Сіліадін проти Франції» (Siliadin v. France)*, 2005, § 112; *«С.Н. і В. проти Франції» (C.N. and V. v. France)*, 2012, § 105). Для того, щоб виконати це зобов'язання, Держави-члени повинні запровадити законодавчу та адміністративну базу для заборони і покарання таких дій (*«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, § 285).

54. Стосовно особливого контексту торгівлі людьми Суд підкреслив, що як Палермський протокол, так і Конвенція про протидію торгівлі людьми згадують про необхідність застосовувати глобальний підхід до боротьби з торгівлею людьми шляхом запровадження окрім

заходів, спрямованих на покарання торгівців людьми, ще й заходів, спрямованих на запобігання такій торгівлі та на захист потерпілих. На думку Суду, із положень цих двох документів чітко слідує, що Договірні Держави, які включають майже усі Держави-члени Ради Європи, вважають, що тільки поєднання заходів, котрі спрямовані одразу на три аспекти проблеми, можуть забезпечити ефективну боротьбу з торгівлею людьми. Тому Суд підкреслив, що обов'язок карати торгівлю людьми і притягати до відповідальності винних осіб є тільки одним із аспектів загального зобов'язання Держав-учасниць у боротьбі з цим, і що обсяг позитивних зобов'язань, які випливають із статті 4, слід розглядати у ширшому контексті (*«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010). Таким чином, для виконання своїх позитивних зобов'язань Держави-члени повинні створити законодавчу та адміністративну базу для запобігання торгівлі людьми та покарання за неї, а також для захисту жертв (*«В.С.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom)*, 2021, § 151).

55. У зв'язку з цим Суд постановив, що сукупність гарантій, передбачених національним законодавством, має бути достатньою, аби гарантувати конкретний і ефективний захист прав як наявних, так і потенційних потерпілих від торгівлі людьми. Суд також вирішив, що окрім кримінально-правових заходів, спрямованих на покарання торгівців, стаття 4 вимагає від Держав-учасниць вжиття належних заходів із регламентування діяльності, котра часто використовується як прикриття для торгівлі людьми. Окрім того, імміграційні правила Держави повинні враховувати відповідні проблеми, пов'язані із заохоченням, сприянням або терпимістю до торгівлі людьми (*«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, § 284). Держави мають також забезпечити належну підготовку працівників державних правоохоронних і імміграційних служб (*там само*, § 287). Суд також постановив, що Держави мають позитивне зобов'язання надати потерпілим від торгівлі людьми можливість вимагати від торговців людьми компенсацію за втрачений заробіток (*«Крачунова проти Болгарії» (Krachunova v. Bulgaria)*, 2023, § 177): що стосується заробітку, отриманого від проституції, то недотримання цього позитивного зобов'язання не може бути автоматично виправдане міркуваннями моралі і має оцінюватися у світлі переконливої державної політики проти торгівлі людьми та на користь захисту її жертв (§§ 189-193).

60. Суд підкреслив, що вищезгадані принципи однаково стосуються як торгівлі людьми, так і експлуатації людей через працю. Таким чином, Суд визнав, що торгівля людьми охоплює прийняття на роботу людей з метою експлуатації, а експлуатація включає примусову працю. У зв'язку з цим він підкреслив, що пункт 2 статті 4 Конвенції передбачає позитивне зобов'язання Держав щодо боротьби з цією категорією торгівлі людьми у формі нормативно-правової бази, що дозволяє запобігати торгівлі людьми та їх експлуатації через працю, захищати жертв і розслідувати ймовірні випадки торгівлі людьми такого характеру, а також кваліфікувати як кримінальне правопорушення та ефективно переслідувати будь-які дії, спрямовані на утримання особи в такій ситуації (*«Чоудурі та інші проти Греції» (Chowdury and Others v. Greece)*, 2017, §§ 86-89 і 103-104).

56. Суд вирішив, що чинні на момент подій положення законодавства не забезпечили заявникам конкретний і ефективний захист від діянь, що підпадають під статтю 4 Конвенції, у справах *«Сіліадін проти Франції» (Siliadin v. France)*, 2005, § 148, *«С.Н. і В. проти Франції» (C.N. and V. v. France)*, 2012, § 108 і *«С.Н. проти Сполученого Королівства» (C.N. v. the United Kingdom)*, 2012, § 76. Натомість, у справі *«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, Суд, на підставі наданих йому доказів і з огляду на межі юрисдикцій Росії за обставин даної справи, вирішив, що російська нормативно-правова база не мала жодних прогалин щодо запобігання торгівлі людьми (*там само*, §§ 301-303; див. також *«В.Ф. проти Франції» (V.F. v. France)* (ухв.), 2011; *«Ж.А. проти Франції» (J.A. v. France)* (ухв.), 2014). Суд також постановив, що Кіпр порушив свої зобов'язання, оскільки, незважаючи на докази існування торгівлі людьми на Кіпрі, а також на стурбованість, висловлену у різних звітах, відповідно до яких кіпріотська міграційна поліція і прогалини у законодавстві заохочують продаж жінок на Кіпр, режим візи для

артистки не надав пані Ранцевій конкретного і ефективного захисту від торгівлі людьми і експлуатації (§§ 290-293). У справі *«Т.І. та інші проти Греції» (T.I. and Others v. Greece)*, 2019, Суд постановив, що правова база, яка регулювала деякі провадження, не була ефективною або достатньою ні для покарання торговців людьми, ні для забезпечення ефективного запобігання торгівлі людьми, враховуючи, що торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації на той час не становила окремого кримінального злочину, а також те, що менш тяжкий злочин, пов'язаний з торгівлею людьми, мав менший строк давності, що призвело до припинення кримінального переслідування проти двох обвинувачених у зв'язку із спливом строку давності. У справі *«Л. Е. проти Греції» (L.E. v. Greece)*, 2016, Суд постановив, що внесені зміни до законодавства надали заявнику практичний та ефективний захист від торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації.

62. У справі *«І.С. проти Республіки Молдова» (I.C. v. the Republic of Moldova)*, 2025, §§ 152-57, Суд дійшов висновку, що правова база на момент подій, згідно з якою особи з інтелектуальними порушеннями, позбавлені дієздатності, перестали утримуватися в спеціалізованих закладах для проживання в громадах, не забезпечила заявниці – жінці з інтелектуальними порушеннями – практичного та ефективного захисту від торгівлі людьми та підневільного стану після виключення її з-під опіки Держави та влаштування в сім'ю, де її змушували працювати без оплати.

В. Позитивне зобов'язання вживати оперативних заходів

57. За певних обставин стаття 4 може вимагати від Держави вжиття конкретних заходів для захисту наявних або потенційних потерпілих від поведінки, що суперечить цій статті (*«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, § 286; *«С.Н. проти Сполученого Королівства» (C.N. v. the United Kingdom)*, 2012, § 67). Для існування позитивного зобов'язання вжити конкретних заходів у даній справі, має бути доведено, що державні органи знали або мали знати про обставини, які дозволяли б обґрунтовано підозрювати, що особа зазнала або перебуває під реальною і негайною загрозою зазнати поведінки, що суперечить статті 4 Конвенції. У такому випадку, якщо не буде вжито належних заходів у рамках їх повноважень, аби врятувати особу від згаданого становища або ризику, матиме місце порушення статті 4 Конвенції (*там само*; *«В.С.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom)*, 2021, § 152).

58. Що стосується типу оперативних заходів, які можуть вимагатися відповідно до статті 4 Конвенції, Суд вважає, що в контексті торгівлі людьми Конвенція про протидію торгівлі людьми закликає Держави-учасниці вжити низку заходів для запобігання торгівлі людьми та захисту прав жертв. Превентивні заходи включають заходи, спрямовані на посилення координації на національному рівні між різними органами, що займаються боротьбою з торгівлею людьми, і на протидію попиту на всі форми експлуатації людей. Заходи захисту включають сприяння ідентифікації жертв кваліфікованими особами та надання допомоги жертвам у їхньому фізичному, психологічному та соціальному відновленні (*«В.С.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom)*, 2021, § 153). Вразливість жертв торгівлі людьми, особливо неповнолітніх, повинна враховуватися Державою при прийнятті рішення про застосування відповідних заходів (*там само*, § 161; див. також А.І.І, § 161; див. також *«А.І. проти Італії» (A.I. v. Italy)*, 2021, §§ 103-104, де заявниця, жертва торгівлі людьми, не змогла реалізувати свої права на контакт зі своїми двома дітьми в порушення статті 8 Конвенції та *«Н.Ч. проти Туреччини» (N.Ç. v. Turkey)*, 2021, § 133, де Держава не захистила неповнолітню, яка зазнала сексуальної експлуатації, під час кримінального провадження щодо її сексуального насильства за статтями 3 та 8 Конвенції).

59. Не забуваючи ні про труднощі, з якими в сучасному суспільстві стикається поліція під час виконання своїх функцій, ні про пріоритетність і відповідність ресурсам вибору оперативних

заходів, слід тлумачити зобов'язання вживати конкретних заходів так, аби не накладати на державні органи непропорційний або надмірний тягар (*«C.N. проти Сполученого Королівства» (C.N. v. the United Kingdom)*, 2012, § 68; *«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, § 287).

60. Суд роз'яснив, що з Конвенції про протидію торгівлі людьми або будь-якого іншого міжнародного документа не можна вивести загальну заборону на переслідування жертв торгівлі людьми. Однак переслідування жертв або потенційних жертв торгівлі людьми може, за певних обставин, суперечити обов'язку Держави вживати оперативних заходів для їхнього захисту (*«В.С.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom)*, 2021, § 158-159, і *«Г.С. проти Сполученого Королівства» (G.S. v. the United Kingdom)* (ухв.), 2021, § 22). У зв'язку з цим Суд постановив, що раннє виявлення жертв торгівлі людьми компетентним органом на основі критеріїв, визначених у Палермському протоколі та Конвенції про протидію торгівлі людьми, має першорядне значення і що будь-яке рішення про кримінальне переслідування має прийматися, наскільки це можливо, після такої оцінки (*«В.С.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom)*, 2021, §§ 160-161). Суд також підкреслив, що після того, як оцінка торгівлі людьми була проведена кваліфікованим органом, будь-яке подальше рішення прокурора повинно враховувати цю оцінку. Хоча прокурор може не бути зв'язаний висновками, зробленими в ході такої оцінки, він повинен мати чіткі причини, що відповідають визначенню торгівлі людьми, яке міститься у вищезгаданих міжнародних документах, для незгоди з ними (*там само*, § 162).

61. У справі *«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, помилки поліції були численними: не було спроб встановити, чи пані Ранцева стала предметом торгівлі людьми, її віддали під опіку М.А. і не було дотримано внутрішньо-правових положень. Тому Суд дійшов висновку, що кіпріотська влада не вжила заходів, аби захистити дочку заявника, пані Ранцеву, від торгівлі людьми (§ 298).

62. У справі *«В.Ф. проти Франції» (V.F. v. France)* (ухв.), 2011, усвідомлюючи масштаб такого явища, як продаж нігерійських жінок до Франції, і труднощі, з якими стикаються такі особи у спробах повідомити про себе владі, аби отримати захист, Суд все ж констатував, що у даному випадку заявниця не намагалась повідомити державним органам про своє становище. Тому Суд вирішив, що наданих заявницею доказів недостатньо для того, аби довести, що поліція знала або мала знати, що вона стала жертвою мережі торгівлі людьми на момент, коли було вирішено вислати її.

63. У справі *«Чоудурі та інші проти Греції» (Chowdury and Others v. Greece)*, 2017, Суд встановив, що Греція не виконала свої позитивні зобов'язання, оскільки влада, яка знала з офіційних повідомлень та ЗМІ про ситуацію, у якій опинилися трудові мігранти, задовго до інциденту зі стріляниною за участю заявників, не вжила належних заходів для запобігання торгівлі людьми та захисту заявників (§§ 111-115).

70. У справі *«В.С.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom)*, 2021, де Суд був покликаний розглянути, чи порушує кримінальне переслідування жертви або потенційної жертви торгівлі людьми питання за статтею 4 Конвенції, Суд встановив, що Сполучене Королівство не виконало свій обов'язок за статтею 4 щодо вжиття оперативних заходів для захисту заявників, які були неповнолітніми вихідцями з В'єтнаму, що працювали на фабриках з виробництва конопель у Сполученому Королівстві. У зв'язку з цим він постановив, що, незважаючи на обставини, які вказували на те, що заявники стали жертвами торгівлі людьми, їм було пред'явлено звинувачення в кримінальному злочині без попередньої оцінки їхнього статусу як жертв торгівлі людьми компетентним органом. Суд також зазначив, що, незважаючи на те, що згодом заявники були визнані цим органом жертвами торгівлі людьми, ця оцінка була проігнорована як прокуратурою, так і апеляційним судом, які визнали початкове

рішення про притягнення до кримінальної відповідальності обґрунтованим, не надавши достатніх підстав для свого рішення (§§ 172-173 і 181-182).

71. На противагу цьому, у справі *«Г.С. проти Сполученого Королівства» (G.S. v. the United Kingdom)*, 2021, Суд був задоволений тим, що апеляційний суд, відмовляючи заявниці, повнолітній жертві торгівлі людьми, у задоволенні апеляційної скарги на її засудження за злочини, пов'язані з наркотиками, розглянув ступінь примусу до вчинення злочину, про який йде мова, і дійшов висновку, що рівень примусу не був таким, щоб заперечувати її вину. Таким чином, він визнав спосіб, у який Апеляційний суд оцінив ситуацію, сумісним зі статтею 26 Конвенції про протидію торгівлі людьми та статтею 8 Директиви про боротьбу з торгівлею людьми, і що його відмова у наданні дозволу на апеляційне оскарження не може бути витлумачена як нездатність Держави відповідно до статті 4 вжити оперативних заходів для захисту заявниці як жертви торгівлі людьми (§ 24).

С. Процесуальне зобов'язання провести розслідування

64. Стаття 4 Конвенції передбачає процесуальне зобов'язання провести розслідування у випадку наявності обґрунтованої підозри, що права особи, передбачені цією статтею, були порушені, чи то стосовно торгівлі людьми (*«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, § 288), підневільної праці в домашньому господарстві (*«С.Н. проти Сполученого Королівства» (C.N. v. the United Kingdom)*, 2012) або примусової проституції (*«С.М. проти Хорватії» (S.M. v. Croatia)* [ВП], 2020, § 307). Вимоги процесуального зобов'язання за статтею 4 ґрунтуються на принципах, що збігаються зі статтями 2 і 3 Конвенції (*«С.М. проти Хорватії» (S.M. v. Croatia)* [ВП], 2020, §§ 309-311).

65. Процесуальні вимоги, передбачені статтею 4, є аналогічними незалежно від того, чи було поведження вчинено за участю представників Держави або приватних осіб. Вимога провести розслідування не залежить від скарги потерпілого або близької йому людини: державні органи повинні діяти одразу, як тільки їм буде повідомлено про проблему. Для того, щоб розслідування було ефективним, воно має бути незалежним від осіб, які є учасниками подій. Воно має також дозволити встановити і покарати винних осіб. Йдеться про обов'язок не результату, а засобів. Тим не менш, органи влади повинні вжити всіх розумних заходів для збору доказів і з'ясування обставин справи. Зокрема, висновки слідства повинні ґрунтуватися на ретельному, об'єктивному та неупередженому аналізі всіх відповідних елементів. Розумна вимога невідкладності і сумлінності передбачається у кожному випадку, проте, якщо є можливість врятувати відповідну особу від згубного становища, тоді розслідування має бути проведене невідкладно. Потерпілий або близька йому людина повинні залучатись до провадження у кожній слідчій дії, необхідній для захисту їхніх законних інтересів. Можливі вади у відповідному провадженні та процесі прийняття рішень повинні становити суттєві недоліки, щоб порушити питання за статтею 4. Іншими словами, Суд цікавлять не твердження про помилки або окремі упущення, а лише суттєві недоліки провадження та процесу прийняття рішень, а саме ті, які здатні підірвати здатність слідства встановити обставини справи або відповідальну особу (*«С.М. проти Хорватії» (S.M. v. Croatia)* [ВП], 2020, §§ 312-320; *«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, § 288).

66. У справах стосовно міжнародної торгівлі людьми Держави-учасниці зобов'язані не лише провести внутрішнє розслідування на підставі фактів, що мали місце на їхній власній території, але й дієво співпрацювати з компетентними державними органами інших залучених Держав у рамках розслідувань фактів, що мали місце поза їхньою територією (*«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, § 289; *«Золетіч та інші проти Азербайджану» (Zoletich and Others v. Azerbaijan)*, 2021, § 191).

67. У справі *«Ранцев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, Суд дійшов висновку, що російські державні органи не розслідували можливої причетності осіб або мереж,

які діяли у Росії, до продажу пані Ранцевої на Кіпр (§ 308). Натомість у справі *«М. та інші проти Італії та Болгарії» (M. and Others v. Italy and Bulgaria)*, 2012, Суд з огляду на обставини справи вирішив, що не мала місця торгівля людьми; у протилежному випадку болгарська держава була би відповідальною за це (§ 169). Водночас, Суд постановив, що болгарська влада допомогла заявникам і підтримувала співпрацю і постійні контакти з італійською владою (§ 169).

68. У справі *«Дж. та інші проти Австрії» (J. and Others v. Austria)*, 2017, де заявники скаржилися на рішення прокурора не проводити розслідування ймовірних злочинів торгівлі людьми, вчинених за кордоном негромадянами, Суд постановив, що стаття 4 Конвенції в її процесуальній частині не вимагає від Держав передбачати універсальну юрисдикцію щодо злочинів торгівлі людьми, вчинених за кордоном. У зв'язку з цим він зазначив, що Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, нічого не говорить про питання юрисдикції, а Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми лише вимагає від Держав-учасниць передбачити юрисдикцію над будь-якими злочинами торгівлі людьми, вчиненими на їхній власній території, або одним з їхніх громадян чи проти них (§ 114).

69. У справі *«Чоудурі та інші проти Греції» (Choudury and Others v. Greece)*, 2017, Суд постановив, що Греція не виконала своїх процесуальних зобов'язань, зокрема, через те, що прокурор відмовився порушити провадження щодо двадцяти одного заявника на підставі того, що вони подали свої скарги із запізненням, не беручи до уваги більш широкі питання торгівлі людьми та примусової праці, на які вони скаржилися (§§ 117-121). Суд також встановив, що національні суди дуже вузько розглядали ситуацію заявників, аналізуючи її з точки зору того, чи становила вона підневільний стан, внаслідок чого жоден з обвинувачених не був засуджений за торгівлю людьми і, відповідно, не були застосовані відповідні покарання (§§ 123-127).

70. У справі *«С.М. проти Хорватії» (S.M. v. Croatia)* [ВП], 2020, заявниця стверджувала, що Т.М., колишній поліцейський, фізично та психологічно примушував її до заняття проституцією. Хоча вона отримала адміністративне визнання статусу потенційної жертви торгівлі людьми, Суд вважав, що це не може розглядатися як визнання того, що були вчинені елементи злочину торгівлі людьми. Відповідь на це питання мала бути надана в подальшому кримінальному провадженні. Розглядаючи факти справи за трьома складовими елементами торгівлі людьми, Суд визначив «найм» заявниці через Facebook, застосування до неї сили, а також можливе переховування та боргову кабалу. Більше того, Т.М., колишній поліцейський, міг зловживати її вразливістю. Таким чином, Суд встановив, що заявниця подала обґрунтовану скаргу, підкріплену доказами *prima facie*, про те, що вона стала жертвою торгівлі людьми та/або примусової проституції. Процесуальна реакція на цю аргументовану заяву та докази *prima facie* страждала від значних недоліків, таких як недотримання очевидних напрямків розслідування, здатних з'ясувати справжній характер відносин між обома сторонами, та значна залежність від свідчень заявниці без урахування можливого впливу психологічної травми на її здатність послідовно та чітко викладати обставини її експлуатації (див. також рішення у справі *«Т.В. проти Іспанії» (T.V. v. Spain)*, 2024, у якій Суд виявив істотні недоліки в національній процесуальній реакції на обґрунтовану кримінальну скаргу щодо торгівлі людьми та примусової проституції, підкріплену *prima facie* доказами). У справі *«Б.Б. проти Словаччини» (B.B. v. Slovakia)*, 2024, § 99, у якій заявницю було привезено зі Словаччини до Великої Британії з метою залучення до проституції особою, яку згодом було засуджено лише за сутенерство, попри обставини, що вказували на торгівлю людьми, Суд підкреслив, що органи влади не вжили всіх розумних заходів для збирання доказів та з'ясування обставин справи, зокрема не продемонстрували розуміння багатьох неочевидних способів, за допомогою яких особа може потрапити під контроль іншої особи, а тому не з'ясували справжню природу стосунків заявниці зі стверджуваним торговцем людьми.

71. У справі щодо ймовірної транскордонної торгівлі людьми та примусової праці трудящих-мігрантів Суд визнав скарги заявників обґрунтованими з огляду на те, що матеріали справи, зокрема, звіт, підготовлений спеціалізованими неурядовими організаціями, значною мірою підтверджували версію подій заявників (*«Золетіч та інші проти Азербайджану» (Zoletic and Others v. Azerbaijan)*, 2021, §§ 161-164). Більше того, беручи до уваги інформацію, яка була доступна органам влади з різних джерел, таких як національні звіти ЄКРН (ECRI) та ГРЕТА (GRETA), а також цивільний позов, поданий заявниками, Суд дійшов висновку, що увага органів влади була достатньою мірою повернута до обґрунтованих тверджень заявників про торгівлю людьми та примусову працю. Тому було необхідне ефективне кримінальне розслідування *ex officio* (*там само*, § 200). Однак у цій справі такого розслідування не було проведено (*там само*, § 208).

80. На додаток до ефективності провадження щодо передбачуваної експлуатації заявників, Суд розглянув ефективність провадження щодо видачі віз заявникам у справі *«Т.І. та інші проти Греції» (T.I. and Others v. Greece)*, 2019. Беручи до уваги, зокрема, наявну на той час інформацію про явище торгівлі людьми в Росії та Греції, а також враховуючи серйозність тверджень заявників і той факт, що вони звинувачували державних службовців у причетності до мереж торгівлі людьми, органи влади були зобов'язані діяти з особливою ретельністю, щоб переконатися, що заяви про видачу віз були піддані детальній перевірці перед видачею віз, і, таким чином, розвіяти сумніви щодо чесності державних службовців. Суд встановив, що компетентні органи не розглянули справу з належною ретельністю, зокрема, з огляду на тривалість розслідування, що призвело до того, що кримінальне переслідування (підробка/використання підроблених документів) було припинено через сплив строку давності. Суд також встановив, що заявники не були залучені до розслідування в необхідному обсязі, оскільки всі, крім однієї, спроби вручити їм повістки про виклик в якості свідків не увінчалися успіхом, при цьому не було зроблено жодних спроб знайти їх за адресою, яку вони вказали в своїх заявах про залучення до провадження в якості цивільних сторін.

Перелік цитованих справ

Цитована в цьому Посібнику судова практика включає постановлені Судом рішення або ухвали, а також рішення або доповіді Європейської комісії з прав людини (надалі — «Комісія»).

Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлене Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою.

Рішення Палати, які не є остаточними за змістом статті 44 Конвенції, позначені зірочкою у наведеному нижче переліку. У пункті 2 статті 44 Конвенції зазначено: «Рішення Палати стає остаточним: (а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або (б) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на перегляд Великої Палати не було заявлено; або (с) якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати згідно зі статтею 43». У випадках, коли клопотання про передання справи приймається колегією Великої Палати, рішення Палати не стає остаточним і, отже, не має законної сили; остаточним стає подальше рішення Великої Палати.

Гіперпосилання на цитовані справи в електронній версії Посібника ведуть до бази даних HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>), яка забезпечує доступ до практики Суду (Великої Палати, рішень та ухвал Палати та Комітету, комунікованих справ, консультативних висновків і правових оглядів з Інформаційного бюлетеня про судову практику) та Комісії (рішення та доповіді), а також резолюцій Комітету міністрів.

Суд постановляє свої рішення та ухвали англійською та/або французькою мовою — двома офіційними мовами Суду. База даних HUDOC також містить переклади багатьох важливих справ на більш ніж тридцять неофіційних мов, а також посилання на близько сотню онлайн-зібраних судової практики, підготовлених третіми сторонами. Усі мовні версії, що доступні для наведених справ, доступні через вкладку «Мовні версії» у базі даних [HUDOC](#), на яку можна перейти за допомогою гіперпосилання на справу.

—А—

«*A.I. проти Італії*» (*A.I. v. Italy*), №70896/17, від 01 квітня 2021 року
«*Адігюзель проти Туреччини*» (*Adigüzel v. Turkey*) (ухв.), №7442/08, від 06 лютого 2018 року
«*Антонов проти Росії*» (*Antonov v. Russia*) (ухв.), №38020/03, від 03 листопада 2005 року

—Б—

«*Баятян проти Вірменії*» (*Bayatyan v. Armenia*) [ВП], №23459/03, ЕЧПР 2011
«*Б.Б. проти Словаччини*» (*B.B. v. Slovakia*), № 48587/21, від 24 жовтня 2024 року
«*Буча проти Словаччини*» (*Bucha v. Slovakia*) (ухв.), №43259/07, від 20 вересня 2011 року

—В—

«*Ван дер Мусселе проти Бельгії*» (*Van der Musselle v. Belgium*), від 23 листопада 1983 року,
Серія А № 70
«*Ван Дрогенброк проти Бельгії*» (*Van Droogenbroeck v. Belgium*), від 24 червня 1982 року,
Серія А № 50

«В.С.Л. і А.Н. проти Сполученого Королівства» (*V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom*),
№№ 77587/12 та 74603/12, § 158-159, від 16 лютого 2021 року
«В.Ф. проти Франції» (*V.F. v. France*) (ухв.), № 7196/10, від 29 листопада 2011 року
«В., Х., Й. та З. проти Сполученого Королівства» (*W., X., Y. and Z. v. the United Kingdom*),
№ 3435/67 і 3 інших, рішення Комісії від 19 липня 1968 року, Колекція 28

—Г—

«Г.С. проти Сполученого Королівства» (*G.S. v. the United Kingdom*) (ухв.), №7604/19, від
23 листопада 2021 року
«Граціані-Вейс проти Австрії» (*Graziani-Weiss v. Austria*), № 31950/06, від 18 жовтня 2011 року

—Д—

«Де Вільде, Омс і Версіп проти Бельгії» (*De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium*), від 18 червня
1971 року, Серія А № 12
«Денойу та інші проти Румунії» (*Dănoiu and Others v. Romania*), №№54780/15 та 2 інших, від
25 січня 2022 року
«Двадцять одна ув'язнена особа проти Німеччини» (*Twenty One detained persons v. Germany*),
№№3134/67 та 20 інших, рішення Комісії від 6 квітня 1968 року, Колекція 27
«Дж. та інші проти Австрії» (*J. and Others v. Austria*), №58216/12, від 17 січня 2017 року

—Ж—

«Ж.А. проти Франції» (*J.A. v. France*) (ухв.), № 45310/11, від 27 травня 2014 року
«Желязков проти Болгарії» (*Zhelyazkov v. Bulgaria*), № 11332/04, від 09 жовтня 2012 року

—З—

«Зарб Адамі проти Мальти» (*Zarb Adami v. Malta*), № 17209/02, CEDH 2006-VIII
«Золетіч та інші проти Азербайджану» (*Zoletic and Others v. Azerbaijan*), № 20116/12, від
07 жовтня 2021 року

—І—

«І. проти Норвегії» (*I. v. Norway*), № 1468/62, рішення Комісії від 17 грудня 1963 року
«І.С. проти Республіки Молдова» (*I.C. v. the Republic of Moldova*), № 36436/22, від 27 лютого
2025 року

—Й—

«Йохансен проти Норвегії» (*Johansen v. Norway*), № 10600/83, рішення Комісії від 14 жовтня
1985 року, Рішення та доповіді 44

—К—

«Карлхайнц Шмідт проти Німеччини» (*Karlheinz Schmidt v. Germany*), від 18 липня 1994 року,
Серія А № 291-В
«Крачунова проти Болгарії» (*Krachunova v. Bulgaria*), №18269/18, від 28 листопада 2023 року

—Л—

«Л. Е. проти Греції» (*L.E. v. Greece*), №71545/12, від 21 січня 2016 року
«Лазарідіс проти Греції» (*Lazaridis v. Greece*) (ухв.), №61838/14, 1 від 2 січня 2016 року

—М—

«М. та інші проти Італії та Болгарії» (*M. and Others v. Italy and Bulgaria*), № 40020/03, від
31 липня 2012 року
«Майєр проти Швейцарії» (*Meier v. Switzerland*), №10109/14, ECHR 2016
«Міхал проти Словаччини» (*Mihal v. Slovakia*) (ухв.), № 31303/08, від 28 червня 2011 року

—Н—

«Н.Ч. проти Туреччини» (*N.Ç. v. Turkey*), №40591/11, від 09 лютого 2021 року

—Р—

«Ранцев проти Кіпру та Росії» (*Rantsev v. Cyprus and Russia*), № 25965/04, CEDH 2010
«Раді та Гергіна проти Румунії» (*Radi and Gherghina v. Romania*), №34655/14, від 05 січня
2016 року
«Райтмайр проти Австрії» (*Reitmayr v. Austria*), № 23866/94, рішення Комісії від 28 червня
1995 року

—С—

«С. проти Німеччини» (*S. v. Germany*), № 9686/82, рішення Комісії від 4 жовтня 1984 року,
Рішення та доповіді 39
«С.М. проти Хорватії» (*S.M. v. Croatia*) [ВП], № 60561/14, від 25 червня 2020 року
«С.Н. проти Сполученого Королівства» (*C.N. v. the United Kingdom*), № 4239/08, від
13 листопада 2012 року
«С.Н. і В. проти Франції» (*C.N. and V. v. France*), № 67724/09, від 11 жовтня 2012 року
«Сегін проти Франції» (*Seguin v. France*) (ухв.), № 42400/98, від 07 березня 2000 року
«Сіліадін проти Франції» (*Siliadin v. France*), № 73316/01, CEDH 2005-VII
«Сокур проти України» (*Sokur v. Ukraine*) (ухв.), № 29439/02, від 26 листопада 2002 року

—Т—

«Т.В. проти Іспанії» (*T.V. v. Spain*), № 22512/21, від 10 жовтня 2024 року
«Т.І. та інші проти Греції» (*T.I. and Others v. Greece*), № 40311/10, 18 липня 2019 року

[«Тібет Ментеш та інші проти Туреччини» \(Tibet Mentesh and Others v. Turkey\)](#), №№57818/10 та 4 інші, від 24 жовтня 2017 року

—Ф—

[«Флоройу проти Румунії» \(Floroiu v. Romania\)](#) (ухв.), № 15303/10, від 12 березня 2013 року
[«Ф.М. та інші проти Росії» \(F.M. and Others v. Russia\)](#), №№ 71671/16 та 40190/18, від 10 грудня 2024 року

—Х—

[«Х. проти Німеччини» \(X. v. Germany\)](#), № 8410/78, рішення Комісії від 13 грудня 1979, Рішення та доповіді 18
[«Хімос проти Греції» \(Chitos v. Greece\)](#), №51637/12, ECHR 2015

—Ч—

[«Чотири компанії проти Австрії» \(Four Companies v. Austria\)](#), №7427/76, рішення Комісії від 27 вересня 1976 року, Рішення та доповіді (D.R. 7)
[«Чоудурі та інші проти Греції» \(Chowdury and Others v. Greece\)](#), №21884/15, ECHR 2017

—Ш—

[«Штайндель проти Німеччини» \(Steindel v. Germany\)](#) (ухв.), № 29878/07, від 14 вересня 2010 року
[«Штуммер проти Австрії» \(Stummer v. Austria\)](#) [ВП], № 37452/02, CEDH 2011
[«Шуйтемейкер проти Нідерландів» \(Schuitemaker v. the Netherlands\)](#) (ухв.), № 15906/98, від 04 травня 2010 року

—Я—

[«Ясуйтіс і Шимайтіс проти Литви» \(Jasuitis and Šimaitis v. Lithuania\)](#), №№28186/19 та 29092/19, від 12 грудня 2023 року